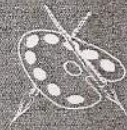

Zeszyty Psychologiczno-Pedagogiczne Centrum Edukacji Artystycznej

CZASOPISMO POŚWIĘCONE
TEORII I PRAKTYCE
KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA
W SZKOLNICTWIE ARTYSTYCZNYM
ORAZ FORUM DYSKUSYJNE

Zeszyt nr 2

Konteksty edukacji artystycznej
i pomocy psychologiczno-
pedagogicznej

Warszawa 2014

centrum
edukacji
artystycznej

Redakcja merytoryczna
dr Anna Antonina Nogaj

Konsultant naukowy i redakcyjny
dr Wojciech Jankowski, emerytowany docent Akademii Muzycznej im. F. Chopina w Warszawie

Korekta językowa
Sylwia Kozak-Śmiech

Projekt graficzny i skład
Danuta Czudek-Puchalska

Redaktor prowadzący
Agnieszka Mroczek

© Centrum Edukacji Artystycznej, Warszawa 2014
ul. Brzozowa 35, 00-258 Warszawa
e-mail: wydawnictwo@cea.art.pl
<http://www.cea.art.pl>

ISSN 2353-2920
ISBN 978-83-62156-07-8

Druk i oprawa: Sowa-Druk na Życzenie
tel. 22 431-81-40; www.sowadruk.pl

Spis treści

ZPP CEA 2/2014

Słowo wstępne Zdzisław Bujanowski – Dyrektor Centrum Edukacji Artystycznej w Warszawie	5
Od Redakcji Anna Antonina Nogaj	7
COPSA – w 60-lecie powołania Wojciech Jankowski	11
OPRACOWANIA PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNE	33
MUZYKA	35
Wpływ muzyki i edukacji muzycznej na rozwój dzieci i młodzieży Barbara Wojtanowska-Janusz	35
Rola cech osobowości w edukacji muzycznej z perspektywy psychologów Anna Antonina Nogaj	47
Filozofia spotkania a doświadczanie muzyki Ewa Klimas-Kuchtowa	55
PLASTYKA	59
Korzyści wynikające z kształcenia w szkole plastycznej Magdalena Krygier	59
Charakterystyka buntu młodzieńczego młodzieży uzdolnionej plastycznie Rafał Wroński	67
TANIEC	79
Eksperyment zmian w systemie kształcenia w szkole baletowej – informacje wstępne Joanna Spendel	79
BURSY I INTERNATY	84
Kiedy internat staje się domem... Małgorzata Nieznańska, Alicja Poźniak, Magdalena Szalina	85
PORADNICTWO PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNE SZKOLNICTWA ARTYSTYCZNEGO	93
SPRAWOZDANIA I RAPORTY Z BADAŃ	95
Poradnictwo psychologiczno-pedagogiczne Centrum Edukacji Artystycznej. Sprawozdanie z działalności w roku szkolnym 2012/2013 Urszula Bissinger-Ćwierz	95

SPIS TREŚCI

3

Anna Antonina Nogaj

Rola cech osobowości w edukacji muzycznej z perspektywy psychologów

ZPP CEA 2/2014

Psychologia osobowości jest jedną z subdyscyplin psychologicznych cieszącą się współcześnie powszechnym zainteresowaniem, gdyż próbuje udzielić odpowiedzi na szereg pytań związanych z funkcjonowaniem człowieka w takich obszarach jak zachowanie, rozumowanie, odczuwanie czy reagowanie. Swoją popularność psychologia osobowości zawdzięcza przede wszystkim temu, iż efekty jej założeń i wyniki diagnoz można analizować w różnych kontekstach życia społecznego. „Poznanie człowieka” w obszarze jego osobowości daje też implikacje praktyczne, pozwalające na przewidywanie zachowań, określanie predyspozycji do różnorodnych zadań, wspieranie i stymulowanie rozwoju indywidualnego, a także zapobieganie trudnościom i patologii (Oleś, 2009).

Jednym z wyjaśnień struktury osobowości jest założenie, iż składa się ona z zespołu cech wskazujących na różnice indywidualne między ludźmi, co pozwala na tworzenie indywidualnych charakterystyk (Lewowicki, 1975). Jednak brak jednoznacznej definicji osobowości powoduje, iż autorzy licznych badań, w ramach struktur osobowościowych, uwzględniają różnorodne elementy składowe, np.: zdolności, inteligencję, pamięć, temperament, czynniki motywacyjne, a także system wartości, potrzeby, sposób wyrażania siebie i styl bycia (por. Lewowicki, 1975; Sękowski, 2004; Kossowska, 2004; Niemierko, 2007). Powoduje to konieczność stosowania bardziej ujednoczonego modelu opisującego właściwości osobowościowe. Modelem tym jest bardzo często podejście uwzględniające cechy osobowości.

Środowisko muzyczne jest również żywo zainteresowane wykorzystywaniem założeń i badań z zakresu psychologii osobowości. Przede wszystkim z uwagi na chęć i potrzebę poznania specyficznych właściwości uczniów szkół muzycznych, a także zawodowych artystów muzyków, dyrygentów i kompozytorów (Manturzevska, 1969, 1974; Bell, Cresswell, 1984; Sękowski, 1989; Kemp, Mills, 2002). Badania naukowe z zakresu psychologii muzyki bardzo często uwzględniają osobowościowy kontekst funkcjonowania osób uzdolnionych muzycznie i mają szerokie implikacje praktyczne zarówno w szkolnictwie muzycznym, jak i w innych instytucjach muzycznych zatrudniających artystów muzyków.

Na doniosłą rolę cech osobowości w profesjonalnej edukacji i zawodowej aktywności muzycznej wskazywali zarówno pionierzy psychologii muzyki, jak i wszyscy inni znaczący teoretycy i badacze tej dyscypliny, wśród których wymienić należy takie postaci jak: Carl Stumpf, Carl Seashore, Geza Révész, Borys Tieplow czy Jan Wierszyłowski. Zgodnie podkreślali, iż pełny i swobodny rozwój uzdolnienia muzycznego może postępować tylko wówczas, kiedy właściwości osobowościowe jednostki – wynikające zarówno z indywidualnych cech, jak i funkcji poznawczych, pamięciowych oraz sfer emocjonalnej i motywacyjnej – koncentrują się na zjawiskach muzycznych oraz kiedy osoba odczuwa autentyczną przyjemność z zajmowania się sztuką muzyczną (za: Manturzevska, 1980). O powodzeniu w muzycznej działalności decydują bowiem nie tylko specyficzne zdolności muzyczne, ale cała osobowość, która koncentruje się na emocjonalnym zaangażowaniu w muzykę, autentycznym zaangażowaniu w pracę związaną z muzycznym rozwojem oraz na umiejętności realizacji określonych celów (Manturzevska i in., 1990). Ponadto właściwościami indywidualnymi wyróżniającymi zarówno artystów, jak i adeptów sztuki muzycznej są: szczególne zainteresowania w zakresie sztuki muzycznej, niewyczerpana aktywność psychiczna i nieustanne dążenie do artystycznego spełnienia, stały osobisty rozwój artystyczny, dążenie do osiągnięć artystycznych, zdolność do pełnej koncentracji na wykonywanej pracy (Révész, za: Manturzevska, 1980). Można wysnuć wniosek, iż właściwości osobowościowe mają dominujące znaczenie dla rozwoju muzycznych predyspozycji, bowiem to zachowanie człowieka i decyzje przez niego podejmowane wpływają na kształt i kierunek jego rozwoju muzycznego (Kemp, 2009).

Analiza literatury z zakresu psychologii muzyki pozwala zauważyć mnogość ujęć teoretycznych dotyczących osobowości osób uzdolnionych muzycznie. Przede wszystkim wynika to z faktu, iż psychologia muzyki jest nauką zajmującą się badaniem stosunku człowieka do muzyki oraz jego zdolnościami i zainteresowaniami w tej dziedzinie. Powoduje to, iż przedmiotem psychologii muzyki mogą być cechy osobowości człowieka, które mają bezpośredni wpływ na proces uczenia się muzyki, tworzenia jej i wykonywania (Sękowski, 1989).

Cechy osobowości uczniów a powodzenie w nauce

Wyniki licznych badań naukowych oraz powszechne obserwacje nauczycieli pozwalają wysnuć wniosek, że cechy osobowości są jednym z głównych elementów warunkujących powodzenie w nauce szkolnej (Fontana, 1998). Pierwsze badania uwzględniające weryfikację cech osobowości istotnych dla osiągnięć szkolnych były prowadzone już na początku XX wieku (Heymans, Wiersm, za: Kossowska, 2004) i wskazywały na znaczącą rolę czynnika „g” – inteligencji, czynnika „w” – motywów i woli, a w kolejnych badaniach czynnika „c” – poczucia humoru, oryginalności, szybkości rozumowania i kojarzenia.

Wyniki badań weryfikujących osiągnięcia szkolne i zawodowe z uwzględnieniem cech osobowości zawartych w modelu Wielkiej Piątki ujawniły, że najsilniejszym predyktorem osiągnięć szkolnych spośród cech osobowości jest sumienność i otwartość (Costa i McCrae, za: Zawadzki i in., 1998). Najsłabszym predyktorem jest natomiast

ugodowość, a niski jej poziom negatywnie rzutuje na osiągnięcia uczniów szczególnie agresywnych (De Raad i Schouwenburg, Oleś, 2009).

Ekstrawersja ma istotne znaczenie dla osiągnięć szkolnych w pierwszych latach nauki, natomiast wśród nastolatków to introwersja ma pozytywną i dodatnią korelację z osiągnięciami szkolnymi (Elliott, 1972). Brak jednoznacznych danych wskazujących na istotny związek między ekstrawersją a osiągnięciami szkolnymi wyjaśniał Hans Eysenck (za: Kossowska, 2004) koncentracją ekstrawertyków na poszukiwaniu i podtrzymywaniu licznych interakcji społecznych, co nie sprzyjało koncentracji na zadaniach szkolnych. Do podobnych wniosków doszedł Raymond Cattell (za: Tyszkowa, 1990), wskazując w swoich badaniach, że dzieci o wyższym poziomie wyników w skali dominacji-submisji przejawiają większe trudności w nauce szkolnej, a dzieci o wyższym poziomie introwersji przejawiają większą łatwość w posługiwaniu się słownictwem oraz w zakresie sprawności gramatycznej. Wyniki te są jednak rozbieżne na różnych etapach edukacji uczniów. Niektórzy badacze zauważyli pewną zależność (Eysenck i Cattell, za: Tyszkowa, 1990), że wyższemu poziomowi osiągnięć w szkole podstawowej towarzyszy stabilna ekstrawersja, a sukcesy na wyższym poziomie edukacji muzycznej częściej związane są z introwersją.

Również nie ma jednoznacznych wyników badań wskazujących na zależność między neurotycznością a osiągnięciami szkolnymi. Studenci z wysokim poziomem neurotyczności mają tendencję do lepszego radzenia sobie ze stresem egzaminacyjnym (Fontana, 1998). Jednak inne badania dowodzą (Lewowicki, 1975), że uczniowie o wysokim poziomie neurotyczności mają większe trudności w pomyślnym uczeniu się, choć największą łatwość uczenia się osiągnęli po stosowaniu eksponujących strategii nauczania.

Otwartość na doświadczenia w większości badań ma pozytywne korelacje z osiągnięciami szkolnymi, a jej znaczenie rośnie wraz z poziomem kształcenia (Gray i Watson, za: Zawadzki, Strelau, 2008).

Poszczególne cechy osobowości mają także istotne znaczenie dla osiągnięć szkolnych, jeśli weryfikuje się je z uwzględnieniem stylów uczenia się. Analiza wybranych badań (por. Kossowska, 2004) pozwala zauważyć, że:

- ekstrawersja koreluje pozytywnie ze stylem uczenia się nastawionym na bezpośrednio zapamiętywanie wyuczonych faktów;
- sumienność jest pozytywnie związana ze stylem polegającym na dokładnym zapamiętywaniu treści przeznaczonych do nauczania się;
- otwartość na doświadczenia ma istotny związek ze stylem nastawionym na samodzielne uczenie się i zdobywanie informacji;
- ugodowość jest skorelowana ze stylem nastawionym na realizowanie wskazówek zewnętrznych;
- neurotyczność pozytywnie koreluje ze stylem polegającym na uczeniu się wielu różnorodnych rzeczy, niekoniecznie związanych z określonym zadaniem.

W związku z powyższym, na podstawie wyników badań naukowych dostępnych w literaturze przedmiotu, warto zaprezentować osobowościową sylwetkę ucznia o wysokich osiągnięciach szkolnych. Takie osiągnięcia przejawiają uczniowie charakteryzujący się podwyższonym poziomem inteligencji, jednak samo posiadanie dużego

potencjału intelektualnego nie gwarantuje osiągnięć (Sękowski, 2004). Osiągnięcia szkolne są też często powiązane z określoną dziedziną zainteresowań ucznia, co może wskazywać na jego wyższy poziom zdolności kierunkowych lub ogólnych. Ważną cechą charakteryzującą osoby zdolne o wysokich osiągnięciach jest perfekcjonizm, zwłaszcza tzw. zdrowy perfekcjonizm, który może pozytywnie korelować z sumiennością (Śliwińska i in., 2010). Istotne znaczenie dla osiągnięć mają także takie umiejętności osobiste jak: umiejętność logicznego komunikowania się, negocjacji, rozwiązywania konfliktów, umiejętności empatyczne i inne właściwości zachowania charakterystyczne dla inteligencji społecznej (Sękowski, 2004).

Wyniki badań Marii Tyszkowej (1990) przeprowadzonych wśród uczniów szkół ogólnokształcących w obszarze ich zdolności, osobowości i działalności wskazały, że cechy osobowości uczniów zdolnych przejawiających wysoki poziom osiągnięć edukacyjnych są w sposób znaczący uwarunkowane ich doświadczeniami ze sfery poznawczej i społecznej. Znajdują się one także pod wpływem interakcji społecznych i twórczej aktywności poznawczej, prowadzącej nieustannie do dalszej samorealizacji. Ponadto uczniowie o wysokich osiągnięciach w nauce charakteryzują się dużym osobistym zaangażowaniem w sprawy szkolne i we wszelką działalność intelektualną.

Powyższe rozważania dotyczące cech osobowości wśród uczniów szkół ogólnokształcących skonfrontowano z wynikami badań z zakresu psychologii muzyki. Badania te podejmują bowiem próbę określenia psychologicznych predyktorów powodzenia w muzycznej działalności i weryfikują właściwości osobowościowe uzdolnionych muzycznie dzieci i młodzieży.

Korzystny układ cech osobowości osób muzycznie uzdolnionych a osiągnięcia artystyczne

*Człowiek nie posiada żadnych zdolności,
które nie byłyby zależne od nastawienia jego osobowości.*

Borys Tiepłow

Powyższe słowa Tiepłowa (1952) ukierunkowują badaczy zajmujących się psychologią muzyki na ujmowanie problematyki osobowości jako konstruktów nadrzędnego dla muzycznych zdolności i jako czynnika determinującego podejmowanie decyzji co do doskonalenia własnych muzycznych umiejętności.

W literaturze przedmiotu osobowość muzyczna jest definiowana jako osobowość normalna. Osobowością muzyczną staje się dzięki posiadaniu podwyższonych zdolności, które mają istotne znaczenie dla słuchania, odczuwania, rozumienia muzyki, wykonywania jej oraz dla pewnych form ekspresji muzycznej (Seashore; za: Manturzevska, 1969). Osobowość ta determinuje zachowanie wykonawcy, które wyraża się autentyczną potrzebą i wewnętrznym przymusem zajmowania się muzyką. O randze i wysokiej jakości osiągnięć w dziedzinie muzycznego wykonawstwa decydują tutaj zdolności sensoryczne, umiejętności pamięciowe i wyobrażeniowe, inteligencja, dyspozycje uczuciowe i zdolności wykonawcze.

Nawet najbardziej zagorzali zwolennicy podejścia eksperymentalnego, którzy wskazywali na znaczenie specyficznych predyspozycji muzycznych dla odniesienia

sukcesu w działalności muzycznej, podkreślali, że aby zdolności te doprowadziły do rozwoju talentu muzycznego, muszą iść w parze z umiejętnością koncentracji całej struktury osobowości na zjawiskach muzycznych (Stumpf; za: Manturzevska, 1980). Dlatego pomiar cech osobowości osób muzycznie uzdolnionych powinien być zawsze rozpatrywany pod kątem człowieka jako całości, o specyficznym zintegrowanej strukturze osobowości. Bardzo rzadko prowadzone są badania nad specyficznymi cechami osobowości i ich znaczeniem dla codziennego funkcjonowania uczniów szkół muzycznych i zawodowych muzyków. Najczęściej psychologowie starają się wskazać te właściwości osobowościowe uczniów, które uwzględniają ich wyjątkowe predyspozycje muzyczne i są istotne ze względu na specyficzne muzyczne aktywności, takie jak egzaminy, koncerty czy przesłuchania konkursowe.

Czynności, które są podejmowane podczas publicznego występu zarówno przez uczniów szkół muzycznych, jak i przez profesjonalnych, koncertujących artystów, koncentrują całą ich strukturę osobowości na realizacji zadania, jakim jest perfekcyjne, a zarazem piękne i głębokie wykonanie określonego utworu muzycznego (Boczka-riew i in., 1991). Kompetencjami wynikającymi ze struktury osobowości są wówczas:

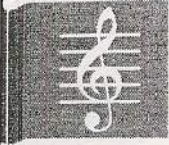
- poczucie pewności siebie i pewności co do własnych możliwości i kompetencji muzycznych;
- dojrzałość emocjonalna i optymalny poziom stanów psychicznych, czyli brak niepotrzebnych napięć i lęków związanych z publicznym występem;
- pewność w zakresie niezawodności pamięci muzycznej w warunkach silnie emocjonalnych;
- niski stopień zdenerwowania spowodowany wystąpieniem scenicznym, co neutralizuje obecność negatywnych objawów tremy;
- umiejętność ekspresji emocjonalnej adekwatnej do charakteru wykonywanej muzyki;
- wysoki poziom mobilizacji i koncentracji na zadaniu, jakim jest występ publiczny, dzięki któremu jego jakość jest na najwyższym poziomie.

Tieptów (1952) podkreślał istnienie dwóch grup czynników – specyficznych i ogólnych. Do **czynników specyficznych**, w ramach pojęcia muzykalności, zaliczył słuch wysokościowy, wyobraźnię muzyczną i poczucie rytmu. Natomiast do **czynników ogólnych** zaliczył charakterystyczne dla wybitnych wykonawców cechy osobowości, które wyrażają się:

- nadprzeciętną aktywnością psychiczną;
- bogactwem życia psychicznego, intelektualnego i emocjonalnego;
- siłą woli, przejawiającą się w systematycznej i zdyscyplinowanej pracy, uporze w dążeniu do celu i potrzebie kończenia tego, co zostało rozpoczęte;
- tendencją do ciągłego powracania do własnej pracy twórczej;
- bogatym życiem ideowym i świadomością odpowiedzialności moralnej za swoją działalność artystyczną.

Psychologowie zajmujący się badaniem właściwości osobowościowych u osób muzycznie uzdolnionych, podejmujących profesjonalną naukę w szkołach muzycznych lub już koncertujących wykonawców, zgodnie twierdzą, że na powodzenie w działal-

ności muzycznej mają wpływ czynniki natury ogólnej, które determinują profil osobowościowy artysty (Manturzevska, 1980; Kemp, 1996). Wybitne osiągnięcia muzyczne zdobywają osoby, które są:

- intelektualnie i emocjonalnie zafascynowane dziedziną, którą uprawiają;
- zdolne do koncentracji wszystkich swoich sił psychicznych na wykonywanej pracy;
- wytrwałe i nie zrażają się trudnościami oraz z uporem dążą do realizacji podjętych zadań;
- aktywne i chętne do podejmowania nowych wyzwań;
- pewne swojego zdania i posiadają wewnętrzny układ odniesienia.

Współczesne badania psychologów muzyki dotyczące problematyki muzycznej osobowości wskazują, że:

- 1) młodzi adepci sztuki muzycznej przejawiają wyższy poziom introwersji zarówno w okresie dzieciństwa, jak i dorastania (Kemp, 1996); ważne jest jednak podkreślenie, że w środowisku muzycznym introwersja nie ma negatywnego wydźwięku związanego z małą towarzyskością i niechęcią do kontaktów interpersonalnych, jak może być interpretowana w populacji ogólnej; w środowisku muzycznym introwersja ma ważne znaczenie adaptacyjne, ułatwiające umiejętność indywidualnego spędzania czasu na wielogodzinnym ćwiczeniu na instrumencie;
- 2) osoby podejmujące się muzycznej aktywności charakteryzują się większym poziomem wrażliwości emocjonalnej i sensorycznej (Kemp, Mills, 2002);
- 3) dzieci bardziej introwertywne wybierają naukę gry na instrumentach smyczkowych, a dzieci bardziej ekstrawertywne wybierają naukę gry na instrumentach dętych (Kemp, 1996; Kemp, Mills, 2002); ponadto smyczkowcy wyróżniają się wśród innych instrumentalistów większym poziomem powściągliwości, sumienności i większą siłą woli (Kemp; za: Guettler, Hallam, 2002); natomiast wyższa towarzyskość, odwaga w kontaktach interpersonalnych wśród dęistów jest związana z bardziej solistycznym charakterem ich pracy w orkiestrach symfonicznych (Gaunt, Hallam, 2009);
- 4) samoocena młodych muzyków jest silnie związana z samozadowoleniem z własnego poziomu muzycznego wykonawstwa, w głównym stopniu opartym na ocenie występów publicznych, dokonywanej przez samego siebie lub przez ekspertów muzycznych (Kemp, Mills, 2002);
- 5) perfekcjonizm jest często silnie związany z samokrytycyzmem, co wpływa na niskie poczucie samooceny wśród muzyków; ponadto jeśli otoczenie narzuca wysoki standard wymagań muzycznych u osób z podwyższonym perfekcjonizmem, zwiększa się poziom odczuwanej tremy (Mor, Day i Flat; za: Wilson, Roland, 2002);
- 6) wytrwałość i zdolności przystosowawcze mają szczególne znaczenie w momentach trudnych doświadczanych przez uzdolnioną muzycznie osobę oraz przez artystów muzyków, ponieważ nie pozwalają na zaprzestanie muzycznej edukacji lub kariery (McNamara; za: Jørgensen, 2009);
- 7) istnieje także tak zwana „osobowość sceniczna” (*performing personality*), charakteryzująca się pewnymi właściwościami, które występują u artystów muzyków tylko podczas publicznych występów; do najważniejszych cech osobowości sce-

nicznej zaliczyć należy charakterystyczne i wyraziste ruchy mimiczne i gesty wyrażające ładunek emocjonalny utworu (Davidson, 2009).

Badania naukowe z zakresu problematyki osobowości wskazują na pewne charakterystyczne tendencje w funkcjonowaniu i zachowaniu uczniów szkół muzycznych i muzyków różnych specjalności, wynikające z gry na wybranym instrumencie lub ze specyfiki wykonawstwa muzycznego (solowo lub zespołowo, klasycznie lub rozrywkowo, instrumentalnie lub wokalnie itp.). Obserwując na co dzień szkolne zachowania uczniów szkół muzycznych lub funkcjonowanie zawodowych artystów muzyków podczas prób i koncertów, także można dostrzec pewne charakterystyczne style funkcjonowania/reagowania. Nie należy zapominać, że środowisko artystyczne pełne jest niepowtarzalnych indywidualności, które charakteryzują się często wyjątkowo silną potrzebą własnej twórczej ekspresji. Może się to także wiązać z unikatowością oraz nietypowością zachowania i społecznego funkcjonowania. Oryginalność zachowania jest często cechą szczególną, charakteryzującą tych najwybitniejszych, którzy tworzą dzieła o wyjątkowych walorach artystycznych.

Niewątpliwie w środowisku muzycznym do takich niepowtarzalnych indywidualności, posiadających niebawala talent kompozytorski lub wykonawczy, zaliczyć należy m.in.: niepokornego Wolfganga Amadeusza Mozarta, tajemniczego hulakę Nicola Paganianiego, ekscentrycznego Ludwiga van Beethovena, histeryczną skandalistkę Marię Callas czy chimeryczną i nieobliczalną Marthę Argerich.

Bibliografia

- Bell C.R., Cresswell A. (1984), *Personality Differences among Musical Instrumentalists*. „Psychology of Music”, 12.
- Boczkariew L., Granovskaia R.M., Obozow N.N. (1991), *Mechanizmy psychologiczne czynności muzycznych*; w: K. Miklaszewski, M. Meyer-Borysewicz (red.), *Psychologia muzyki. Problemy, zadania, perspektywy*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Muzycznej im. F. Chopina.
- Davidson J.W. (2009), *The Solo Performer's Identity*; w: R.A.R. MacDonald, D.J. Hargreaves, D. Miell (red.), *Musical Identities*. New York: Oxford University Press.
- Elliott C.D. (1972), *Personality Factors and Scholastic Attainment*; „British Journal of Educational Psychology”, 42.
- Fontana D. (1998), *Psychologia dla nauczycieli*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Gaunt H., Hallam S. (2009), *Individuality in the Learning of Musical Skills*; w: S. Hallam, I. Cross, M. Thaut (red.), *The Oxford Handbook of Music Psychology*. New York: Oxford University Press.
- Guettler K., Hallam S. (2002), *String Instruments*; w: R. Parncutt, G.E. McPherson (red.), *The Science and Psychology of Music Performance*. New York: Oxford University Press.
- Jørgensen H. (2009), *Czy ćwiczenie czyni mistrza? Przegląd badań nad ćwiczeniem*; w: B. Kamińska, M. Zagrodzki (red.), *Ćwiczenie w rozwoju i działalności muzyka wykonawcy. Teoria – badania – praktyka*. Warszawa: Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina.
- Kemp A.E. (1996), *The Musical Temperament; Psychology and Personality of Musicians*. Oxford: Oxford University Press.
- Kemp A.E. (2009), *Individual Differences in Musical Behaviour*; w: D.J. Hargreaves, A.C. North (red.), *The Social Psychology of Music*. New York: Oxford University Press.

ZPP CEA 2/2014

OPRACOWANIA PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNE / MUZYKA

53

- Kemp A.E., Mills J. (2002), *Musical Potential*; w: R. Parncutt, G.E. McPherson (red.), *The Science and Psychology of Music Performance*. New York: Oxford University Press.
- Lewowicki T. (1975), *Psychologiczne różnice indywidualne a osiągnięcia uczniów*. Warszawa: WSiP.
- Kossowska M. (2004), *Psychologiczne uwarunkowania osiągnięć szkolnych*; w: A.E. Sękowski (red.), *Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Manturzevska M. (1969), *Psychologiczne warunki osiągnięć pianistycznych*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Manturzevska M. (1974), *Psychologiczne wyznaczniki powodzenia w studiach muzycznych*. „Materiały Pomocnicze dla Nauczycieli Szkół i Ognisk Artystycznych”. Zeszyt nr 147. „Materiały do psychologii muzyki”. Tom III. Warszawa: COPSA.
- Manturzevska M. (1980), *Rola cech osobowości w działalności muzycznej*; w: W. Jankowski (red.), *Podstawy kształcenia muzycznego*. Tom II. „Materiały Pomocnicze dla Nauczycieli Szkół i Ognisk Artystycznych”. Warszawa: COPSA.
- Manturzevska M., Kotarska H., Miklaszewski L., Miklaszewski K. (1990), *Zdolności, uzdolnienie i talent muzyczny*; w: M. Manturzevska, H. Kotarska (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii muzyki*. Warszawa: WSiP.
- Niemierko B. (2007), *Kształcenie szkolne. Podręcznik skutecznej dydaktyki*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Oleś P.K. (2009), *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Sękowski A. (1989), *Osobowość a osiągnięcia artystyczne uczniów szkół muzycznych*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Sękowski A.E. (2004), *Psychologiczne uwarunkowania wybitnych zdolności*; w: A.E. Sękowski (red.), *Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Śliwińska K., Limont W., Dreszer J., Bedyńska S. (2010), *Perfekcjonizm a wybrane cechy osobowości uczniów zdolnych*; w: W. Limont, J. Dreszer, J. Cieślukowska (red.), *Osobowościowe i środowiskowe uwarunkowania rozwoju ucznia zdolnego*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Tieptów B. (1952), *Psychologia zdolności muzycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Nasza Księgarnia.
- Tyszkowa M. (1990), *Zdolności, osobowość i działalność uczniów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wilson G.D., Roland D. (2002), *Performance Anxiety*; w: R. Parncutt, G.E. McPherson (red.), *The Science and Psychology of Music Performance*. New York: Oxford University Press.
- Zawadzki B., Strelau J., Szczepaniak P., Śliwińska M. (1998), *Inwentarz Osobowości NEO-FFI. Adaptacja polska. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.